

Bezoekadres:
Het Trippenhuus
Kloveniersburgwal 29

Postadres:
Postbus 19121
1000 GC Amsterdam
T (020) 5510700
F (020) 6204941

De toren van Pisa

Verslag van de Voorstudiecommissie Archeologie

Van	Commissie voorstudie archeologie
Betreft	Rapportage
Datum	4 juli 2004
Redacteuren	K. Hilberdink en D. Yntema

Kenmerk	RGW/KH/5251.nie

Inleiding

De Raad voor Geesteswetenschappen (RGW) van de KNAW heeft in het najaar van 2003 besloten een voorstudie te doen naar de noodzaak van een verkenning archeologie. Een dergelijke verkenning is volgens de RGW urgent, omdat dit wetenschapsgebied in de afgelopen decennia een aantal diepgaande veranderingen heeft doorgemaakt. Een deel van deze veranderingen is van wetenschapsinhoudelijke aard, een ander deel is veroorzaakt door externe factoren zoals nationale wetgeving en internationale afspraken tussen regeringen.

Het dagelijks bestuur van de KNAW heeft op 20 januari 2004 op voordracht van de RGW een voorstudiecommissie ingesteld die de opdracht heeft gekregen te onderzoeken of een KNAW-verkenning op het gebied van de Nederlandse academische archeologie inderdaad gewenst en haalbaar is. Tot leden van de deze voorstudiecommissie werden op persoonlijke titel benoemd:

- mw. prof. dr. C.C. Bakels, hoogleraar Paleo-economie, UL;
- prof. dr. J.G.A. Bazelmans, hoofd Sector Onderzoek, Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (Amersfoort) en bijzonder hoogleraar Archeologische Monumentenzorg, VUA;
- prof. dr. H. Hooghiemstra, hoogleraar Geo-Ecologie, UvA;
- prof. dr. L.P. Louwe Kooijmans, hoogleraar Prehistorie, UL;
- prof. dr. E.M. Moormann, hoogleraar Klassieke Archeologie, KUN;
- prof. dr. D.G. Yntema, hoogleraar Mediterrane Archeologie, VUA (voorzitter).

Secretaris/projectleider van deze voorstudiecommissie was dr. K. Hilberdink, KNAW.

Naast het formuleren van haar conclusie ter zake is de commissie gevraagd in een beknopte rapportage de volgende elementen expliciet te behandelen:

1. Afbakening van het te verkennen wetenschapsgebied van de archeologie en van de mogelijk erbij te betrekken aangrenzende disciplines;
2. Globale beschrijving van de stand van de Nederlandse wetenschapsbeoefening in internationaal perspectief op het te verkennen terrein;
3. Probleemstelling voor een mogelijke verkenning archeologie aan de hand van een inventarisatie van problemen die in het archeologisch onderzoek in Nederland spelen;
4. Doelstellingen van een mogelijke verkenning archeologie en de van de verkenning te verwachten resultaten;

5. Omschrijving van de doelgroepen voor welke de verkenning van belang kan zijn;
6. Het te verwachten draagvlak voor een verkenning archeologie;
7. Voorstel voor de samenstelling van de verkenningscommissie en de keuze van voorzitter en secretaris;
8. Conceptbegroting van de mogelijke verkenning;
9. Tijdschema.

De voorstudiecommissie heeft vier keer vergaderd. Zij heeft tussentijds gerapporteerd aan de RGW. De conceptconclusies zijn bovendien voorgelegd aan de Raad voor Aarde en Klimaat.

De voorstudiecommissie rapporteert in deze notitie over haar bevindingen op grond waarvan zij het dagelijks bestuur van de KNAW adviseert een verkenning archeologie uit te voeren.

1. Afbakening van het wetenschapsgebied en aangrenzende disciplines

Al sinds de negentiende eeuw figureert de archeologie in de academische wereld als een zelfstandige discipline. Haar zelfstandigheid is het duidelijkst verankerd in het totaal van empirische verschijnselen dat uitsluitend binnen het vakgebied wordt bestudeerd. Het *materiële* object van de archeologie bestaat namelijk uit de sporen en de objecten die door mensen en menselijke gemeenschappen onder en op het aardoppervlak zijn achtergelaten. Door middel van o.a. toevalsvondsten, veldverkenningen en opgravingen worden archeologische gegevens verkregen. Voor archeologen vormt het materiële object echter slechts een toegang tot het *werkelijke* object van studie. Op basis van de materiële nalatenschap in en op de bodem maakt de archeoloog studie van de mens in al zijn facetten en van zijn natuurlijke, sociale en culturele omgeving. Het maakt daarbij principieel weinig verschil of de archeoloog onderzoek doet naar vroege hominiden in Afrika of naar de slagvelden uit de Eerste Wereldoorlog.

De archeologie is verwant met een reeks van andere vakgebieden. Deze liggen op de terreinen van de geesteswetenschappen, de sociale wetenschappen en de exacte wetenschappen. Het unieke van de archeologie is dat zij de perspectieven van diverse andere wetenschapsgebieden in zich verenigt als het gaat om de studie van het menselijke verleden; het vakgebied is daarom wezenlijk multi- of interdisciplinair. De aanpalende disciplines zijn:

- Aardwetenschappen (o.a. fysische geografie)
- Biologie (o.a. botanie en zoölogie)
- Moleculaire biologie
- Culturele antropologie
- Fysische antropologie
- Geschiedenis
- Kunstgeschiedenis
- Sociale geografie
- Sociologie

Aangezien de archeologie zich bezighoudt met materiële resten uit het verleden en als doel heeft inzichten in het menselijk verleden te genereren, kan zij bijna overal ter wereld beoefend worden. De archeologie kent dan ook vele regionaal gedefinieerde deelgebieden of subdisciplines. In Nederland

wordt thans onderzoek gepleegd in slechts een beperkt aantal hiervan.¹ De belangrijkste aandachtsgebieden zijn:

- (a) de archeologie van Nederland en Noordwest-Europa (te scheiden in prehistorische en historische archeologie);
- (b) de archeologie van het mediterrane gebied (met nadruk op de Grieks-Romeinse wereld en haar voorgangers);
- (c) de archeologieën van het oude Nabije Oosten (o.a. vroege culturen in Egypte, Levant en Mesopotamië);
- (d) de Indiaanse/pre-Columbiaanse archeologie van Latijns Amerika²;
- (e) thematisch-methodische benaderingen (b.v. geo-archeologie en archeozoölogie).

Deze verkaveling is mede bepalend voor de wijze waarop de beoefening van het vak plaatsvindt: elk van de belangrijkste aandachtsgebieden heeft eigen randvoorwaarden en kaders. Dat betreft wetten, regels, procedures en tradities die bovendien veelal van land tot land verschillen.

2. Globale beschrijving van de stand van zaken in de archeologie en probleemanalyse

De regionaal gedefinieerde archeologieën zijn langdurig vrij gescheiden wegen gegaan. De archeologieën van het vroege Nabije Oosten en het mediterrane gebied (ook wel ‘Klassieke archeologie’) waren bijvoorbeeld sterk gebonden aan antieke teksten (b.v. in spijkerschrift, hiëroglfen, Griekse en Romeinse auteurs) en hadden vaak tevens een vrij kunsthistorische inslag, terwijl de vrijwel tekstloze Noordwest-Europese archeologie cultuurhistorische en geografische accenten had en zich concentreerde op de kartering van archeologische verschijnselen in tijd en ruimte. Vanaf het einde van de jaren zeventig van de vorige eeuw is echter, zowel op vaktheoretisch als methodisch gebied, een toenemende convergentie tussen de subdisciplines waar te nemen. Daarbij zijn alle archeologische richtingen bij de onder punt 1 opgesomde aanpalende disciplines betrokken geraakt. Thans is het wetenschapsgebied archeologie een herkenbare eenheid die binnen één onderzoeksschool opereert. Tevens is er in Nederland sprake van een convergentie tussen de archeologie, de historische geografie en de architectuurgeschiedenis. Men ziet het archeologische, gebouwde en landschappelijke erfgoed steeds meer als één ondeelbare eenheid. Als gevolg daarvan is de archeologie die op Nederland is gericht, zich ook gaan bezighouden met de vroegmoderne en moderne tijd.

De integratie van de voorheen vrij zelfstandige en tamelijk verschillende subdisciplines heeft ervoor gezorgd dat de archeologie een snelle ontwikkeling heeft doorgemaakt. Enerzijds zijn er de traditionele relaties met enkele disciplines uit de geesteswetenschappen (geschiedenis, klassieke talen, kunstgeschiedenis), anderzijds heeft zich juist in de voorbije decennia een unieke binding met sociale wetenschappen en natuurwetenschappen ontwikkeld. Zoals aangegeven in de bovenstaande globale definitie van het wetenschapsgebied, is deze thans essentieel voor de archeologie. Zij heeft geleid tot drastische innovaties in het vakgebied. Daarbij dient echter opgemerkt te worden dat universitair onderzoek in de archeologie meestal beoefend wordt binnen faculteiten geesteswetenschappen. Dit levert aldaar spanningen op ten aanzien van het nieuw verworven, multidisciplinaire karakter van het

---

¹ Door keuzes gemaakt in het recente verleden is het scala deelgebieden/subdisciplines van de archeologie ingekrompen. De archeologie van vrijwel geheel Azië, Afrika, Noord-Amerika en Australië komt in het Nederlandse onderzoek niet of nauwelijks aan bod.

² Daarnaast wordt er eveneens archeologisch onderzoek verricht in andere delen van de wereld. Een speciaal punt van aandacht daarin is bijvoorbeeld de archeologie van de Nederlandse expansie vanaf de zeventiende eeuw (VOC, WIC).

wetenschapsgebied, omdat deze faculteiten onvoldoende in staat zijn in te spelen op de specifieke behoeften van de archeologie op het terrein van onderwijs (b.v. intensieve veldpractica) en onderzoek (b.v. laboratoriumfaciliteiten, uitwerk- en opslagruimtes voor vondsten en materiaal van opgravingen).

In de afgelopen decennia is de zorg over het beheer en behoud van het werelderfgoed sterk toegenomen (cf. rol UNESCO). De snelle bevolkingsontwikkeling en exponentiële economische groei hebben geleid tot het besef dat de resten van het verleden kwetsbaar en aan ernstige erosie onderhevig zijn. Deze bedreiging van het erfgoed is door de Raad van Europa onderkend. Als gevolg hiervan kent de archeologie binnen Europa momenteel een zeer specifieke problematiek. Deze doet zich dus vooral voor in die sectoren van de archeologie die zich met het verleden van de landen van de Raad van Europa bezighouden, en met name in Nederland. Een belangrijke katalysator bij de nieuwe problemen van de archeologie is het in 1992 gesloten Verdrag van Malta (ook wel: Verdrag van Valletta). Als uitvloeisel daarvan is archeologisch onderzoek in Nederland (en de overige landen van de Raad van Europa) in de meeste gevallen wettelijk verplicht wanneer de archeologische resten bedreigd worden door ingrepen in de bodem en niet behouden kunnen blijven. Daardoor heeft de archeologie tevens te maken met nieuwe en strakke wettelijke kaders, kwaliteitsborging en kwaliteitscontroles. In Nederland is van overheidswege bovendien marktwerking en maatschappelijke sturing geïntroduceerd in de archeologie. Daardoor zijn thans universitaire onderzoeksgroepen en op de markt opererende archeologische bedrijven concurrenten bij het 'aannemen' van opgravingen.

Het Verdrag van Malta heeft in Nederland een aantal belangrijke effecten gehad op de archeologische discipline. Het heeft hier geleid tot een exponentiële groei van het aantal in hun vakgebied werkzame archeologen (veldarcheologen) en een exponentiële groei van de financiële middelen voor het documenteren van de bedreigde delen van het bodemarchief en het publiceren van standaardrapportages. Dit is in principe een positieve ontwikkeling. Daar staat echter tegenover dat de middelen uit de eerste geldstroom voor synthetiserend onderzoek dat op basis van deze rapportages beelden van het menselijk verleden dient te scheppen, juist aanzienlijk zijn afgenomen. Een volgend neveneffect is dat het Verdrag van Malta een grote vraag naar wetenschappelijk opgeleide veld- en beleidsarcheologen heeft gegenereerd. Hierdoor zijn nieuwe thema's aan de orde in de universitaire opleidingen archeologie (b.v. archeologie, politiek en beleid). Een laatste effect van Malta is dat de discipline sedert enkele jaren een belangrijke maatschappelijke rol speelt bij het behoud, beheer en ontwikkeling van erfgoed. Ook dit aspect van de archeologie is onderwerp van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek.

Internationaal gezien is het volume van het archeologisch onderzoek dat in Nederland wordt gedaan, relatief bescheiden. De kracht van de Nederlandse archeologie ligt internationaal in een theoretisch onderbouwde analyse van gegevens uit veldonderzoek in relatie tot systematische, langlopende regionale onderzoeksprogramma's. Daarbij is de in de afgelopen decennia toegenomen convergentie van de aanvankelijk gescheiden subdisciplines beslissend geweest. Thans is de Nederlandse archeologie tevens internationaal gewaardeerd om haar goede integratie van natuurwetenschappelijk onderzoek in de beeldvorming van het verleden en om haar grootschalig nederzettingsonderzoek. De voorverkenningcommissie heeft echter de indruk dat de Nederlandse archeologie internationaal een te geringe zichtbaarheid en uitstraling heeft.

3. Doel van de verkenning

Op grond van bovenstaande diagnose is de voorstudiecommissie van mening dat een verkenningcommissie:

- (a) dient te reflecteren op het object van studie, de gekozen maatschappijtheoretische perspectieven, de bronnenkritiek en de in het onderzoek gehanteerde werkwijzen;
- (b) de explosieve groei van het uitvoerend onderzoek in Nederland als gevolg van Europese regelgeving (Verdrag van Malta) en de consequenties daarvan voor de academische archeologie in kaart moet brengen. Zij heeft daarbij tevens aandacht voor de wijze waarop het Verdrag van Malta heeft geleid tot een herschikking in het academisch onderzoek (zowel de eerste, tweede als derde geldstroom) en voor de veranderende rollen van de diverse actoren in het Nederlandse archeologische bestel bij huidige schaalvergroting en diversificatie;
- (c) de positie van de Nederlandse archeologie in het internationale speelveld, alsmede van de wijze waarop de Nederlandse archeologie zich internationaal manifesteert zal moeten analyseren;
- (d) nader onderzoek zal moeten doen naar het toegenomen maatschappelijk belang van archeologisch onderzoek en het veranderde karakter ervan, alsmede van de gevolgen van deze ontwikkelingen voor het wetenschapsgebied;
- (e) een analyse dient te geven van de veranderingen die zijn opgetreden in de praktijk van de uitvoerende archeologie als gevolg van de grotere aandacht in internationale gremia voor het erfgoedbeheer;
- (f) een analyse dient te geven van de huidige rol en betekenis van de *science based* archeologie in het archeologisch onderzoek in Nederland. Haar rol en betekenis dienen daarbij gespiegeld te worden aan internationale ontwikkelingen.

Op grond van bovenstaande reflecties en analyses dient de verkenningcommissie aanbevelingen te formuleren die tot een nadere versterking van de positie van het Nederlandse onderzoek in de internationale context kunnen leiden en richtinggevend kunnen zijn voor een nader te ontwikkelen beleid dat een dergelijke versterking beoogt.

Om tot dergelijke aanbevelingen te komen, zijn de volgende vragen relevant:

- Welke wetenschapsinhoudelijke ontwikkelingen doen zich mondiaal in de archeologie voor?
- Wat zijn de dominante programmatische of thematische trends?
- Welke vernieuwingen in theorie en methodologie liggen in het verschiet? Welke positie moet de Nederlandse archeologie tegen deze achtergrond op langere termijn kiezen en welke onderzoeksagenda-op-hoofdlijnen vloeit daaruit voort?
- Welke perspectieven biedt de thans bereikte mate van integratie tussen de diverse archeologische subdisciplines en de oriëntatie op andere vakgebieden? Wordt uit deze recente ontwikkelingen maximaal profijt getrokken?
- Welke nationale en internationale samenwerkingsverbanden binnen en buiten het academisch domein kunnen een toegevoegde waarde geven aan het onderzoek in Nederland?
- Welke nieuwe kansen en mogelijkheden zijn ontstaan sinds het aannemen van het Verdrag van Malta? Worden de aldus ontstane mogelijkheden ten volle benut?
- Waar bevinden zich internationaal gezien zich de niches en de grote kansen voor de Nederlandse archeologie?
- Zijn er voldoende mogelijkheden om oude en nieuwe gegevens/databestanden in het licht van de ontwikkeling van nieuwe media toegankelijk te maken en te houden?

- Is het wenselijk geldstromen te herschikken?
- Is de plaats van de academische archeologie in het facultaire bestel de juiste, gezien het sterk veranderde karakter van de discipline?
- Wat is de betekenis van de interuniversitaire onderzoeksschool ARCHON voor archeologisch onderzoek?

4. Te verwachten resultaten

Te verwachten valt dat een verkenning een momentopname maakt van de kracht en zwaktes van het Nederlands archeologisch onderzoek na een periode van drastische veranderingen. De verkenning toont tevens wegen die kunnen leiden tot een nadere versterking van de positie van het Nederlands archeologisch onderzoek in de internationale context. Voorts zal het recentelijk toegenomen maatschappelijke belang van archeologisch onderzoek naar voren dienen te komen en de wijze waarop archeologen met deze versterkte maatschappelijke verantwoordelijkheid zouden kunnen of moeten omgaan. Daarbij dient ook geanalyseerd te worden of het onderzoeksveld in het recente verleden adequate keuzes heeft gemaakt bij de participatie in de commerciële archeologie, bij het selecteren van onderzoeksthema's en bij de vormgeving en invulling van het wetenschappelijk onderwijs. Tenslotte dient de verkenning duidelijk te maken hoe kwetsbaar het academisch onderzoek in de archeologie is geworden door de nieuwe ontwikkelingen. Het kan vermoedelijk diepgaand beïnvloed worden door een ongelukkig samenspel van politieke beslissingen, economische factoren en academische agenda's. De verkenningscommissie zou een aantal scenario's kunnen opstellen waarbij de effecten op het archeologisch onderzoek kunnen worden verduidelijkt aan de hand van veranderingen in de diverse parameters.

5. Omschrijving doelgroepen waarop de verkenning zich zal richten

De doelgroepen waarop de verkenning zich dient te richten, dienen gerelateerd te zijn aan de taken die de Nederlandse archeologie in het algemeen, en het Nederlands archeologisch onderzoek in bijzonder zich toerekent:

- Veldonderzoek (op het terrein van de archeologie werkzame bedrijven, universiteiten, gemeentelijke archeologische diensten, ROB, RMO);
- Analytisch en synthetiserend onderzoek (universiteiten, Nederlandse instituten in het buitenland: Athene, Istanbul, Rome);
- Monumentenzorg/Erfgoedbeheer (ROB, provincies, gemeentelijke diensten, RIA, CvAK);
- Collectiebeheer (musea, provincies, rijk, ROB);
- Publieksbereik (bedrijven en stichtingen, ROB, musea, gemeentelijke archeologische diensten, SNA);
- Beleid en financiers (ministerie OCW, NWO, ESF, VSNU, ROB, SNA).

6. Inschatting van het draagvlak voor een verkenning archeologie

Buiten het archeologische onderzoeksveld bestaat de indruk dat het goed gaat met de Nederlandse archeologie. Binnen het vakgebied is er een algemeen gevoel dat de explosieve groei in sommige sectoren van de archeologie een aantal belangrijke problemen veroorzaakt die op termijn tot een ernstige balansverstoring in het wetenschapsgebied zullen leiden. De archeologie in Nederland is als de toren van

Pisa: mooi, maar behoorlijk uit het lood. De voorverkenningcommissie schat in dat het draagvlak voor een verkenning van dit wetenschapsgebied in meer dan voldoende mate aanwezig is.

7. Samenstelling verkenningcommissie

De voorstudiecommissie stelt voor tot lid van de verkenningcommissie op persoonlijke titel te benoemen:

- prof. dr. J.G.A. Bazelmans, hoofd Sector Onderzoek, Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (Amersfoort) en bijzonder hoogleraar Archeologische Monumentenzorg, VUA, lid.
- prof. dr. H. Hooghiemstra, hoogleraar Geo-Ecologie, UvA, lid.
- prof. dr. M.E.R.G.N. Jansen, hoogleraar Midden-Amerikaanse archeologie en ethnohistorie, lid.
- prof. dr. E.M. Moormann, hoogleraar Klassieke Archeologie, KUN, lid.
- prof. dr. D.G. Yntema, hoogleraar Mediterrane Archeologie, VUA, voorzitter.
- prof. dr. D.C.M. Raemaekers, hoogleraar Prehistorie en Protohistorie, RUG, lid.

Secretaris/projectleider van de verkenningcommissie: dr. K. Hilberdink, KNAW.

8. Conceptbegroting

Een conceptbegroting zal na de eventuele instelling van de verkenningcommissie worden opgesteld en worden voorgelegd aan het dagelijks bestuur van de KNAW. De begroting zal afhankelijk zijn van de methodieken die de verkenningcommissie wil hanteren.

9. Tijdschema

De eerste vergadering van de verkenningcommissie zal in oktober 2004 moeten plaatsvinden. De verkenning zal uiterlijk in december 2005 worden afgerond.

Alfabetische lijst van gebruikte afkortingen

CvAK	Commissie voor de Archeologische Kwaliteitszorg
ESF	European Science Foundation
KNAW	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
KUN	Katholieke Universiteit Nijmegen
OC&W	(ministerie van) Onderwijs Cultuur en Wetenschappen
RGW	Raad voor Geesteswetenschappen KNAW
RIA	Rijksinspectie voor de Archeologie
RMO	Rijksmuseum van Oudheden Leiden
ROB	Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek
SNA	Stichting voor de Nederlandse Archeologie
UL	Universiteit Leiden
UVA	Universiteit van Amsterdam
VSNU	Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten
VUA	Vrije Universiteit Amsterdam

